

Maria Jazowska-Gumulska

Słowniki i leksykony z zakresu literatury dla dzieci i młodzieży w pracy bibliotekarza

Współczesny odbiorca literatury w pełni zaakceptował już rozmaite słownikowe ujęcia zagadnień literackich, na które składają się zarówno biogramy twórców piśmiennictwa jak i ważniejsze pojęcia historyczno- i teoretycznoliterackie. Dość przypomnieć chociażby słowniki literatury polskiej XIX i XX wieku, słowniki pisarzy czy postaci literackich. Ujęcia słownikowe bywają często kierowane do młodego odbiorcy, który pragnie jak najszybciej dotrzeć do właściwego opracowania poszukiwanego zagadnienia, oczekując, że sprostą ono jego zainteresowaniom bądź zadowolą nauczyciela. Ale i tenże poszukuje nieraz szybkiej i kompetentnej informacji, zwłaszcza z dziedziny piśmiennictwa dla młodego odbiorcy, która pomogłaby mu wskazać najbardziej właściwą i interesującą lekturę dla czytelnika wchodzącego dopiero na ścieżki literatury. Z myślą o pośrednikach między dzieckiem i książką: bibliotekarzach, nauczycielach i rodzicach powstają słowniki z zakresu literatury dla dzieci i młodzieży. W polskim piśmiennictwie pierwszym z nich był *Mały słownik literatury dla dzieci i młodzieży* wydany w 1964 roku przez Wiedzę Powszechną pod redakcją Krystyny Kuliczkowskiej i Ireny Słońskiej, pomyślany jako rodzaj małego kompendium wiedzy o tej dziedzinie piśmiennictwa. „Słownik” powstał w okresie budzącej się refleksji badaczy nad statusem literatury dla młodego odbiorcy, w czasie, gdy na wyższych uczelniach powstawały pierwsze zespoły naukowe specjalizujące się w tej dziedzinie badań.

W hasłach autorskich omówiono szczegóły biograficzne związane głównie z działalnością literacką dla dzieci i młodzieży, wzbogacono je o adnotacje najważniejszych pozycji tytułowych; na końcu zamieszczono dane o wieku czytelnika. Obok haseł autorskich „Słownik” zawiera hasła tytułowe, noty o cyklach wydawniczych, o ważniejszych publikacjach historyczno- i krytycznoliterackich, odnotowuje także niektóre rozprawy w wydaniach zbiorowych, zapoznaje ze specjalnymi numerami czasopism, poświęconymi piśmiennictwu dla młodego odbiorcy, zamieszcza

dane bibliograficzne o wybranych czasopismach obcych. Wyodrębniono rozdział o ilustracji i ilustratorach autorstwa Ignacego Witza. Indeks osobowy oraz indeks tytułów posiadających osobne noty, jak również omawianych lub wymienianych w nocie o autorze zamyka opracowanie. Hasła przygotowywało 20 autorów, badaczy i znawców piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży.

W 15 lat później, w tym samym wydawnictwie, pod redakcją K. Kuliczkowskiej i Barbary Tylickiej ukazała się nowa wersja słownika, znacznie poszerzona i uzupełniona, powtórzona w drugim wydaniu w 1984 roku¹. We wstępie autorki zawarły refleksję o stale obecnych w badaniach literatury dla dzieci i młodzieży kwestiach spornych, jakimi są: adres, starający się uwzględnić, jakie książki należy zaliczyć do literatury dla dzieci i młodzieży i wiek czytelnika. Zespół redakcyjny „Słownika” kierował się w większości wypadków adresem wydawniczym, tzn. czy książka ukazała się w wydawnictwie specjalizującym się w wydawaniu książek dla dzieci lub choćby w dziale dla tego odbiorcy wydawnictw ogólnych. Adres wieku zdecydowano się traktować w sposób orientacyjny, zależny również od rozeznania autorów haseł, które opracowywało 27 osób (znawców literatury dla dzieci i młodzieży, pisarzy i krytyków). Przy książkach, do których sięgają także dorośli oraz tych, które stały się częścią ogólnoludzkiego dorobku, zrezygnowano z podawania górnej granicy wieku.

W podstawowym dziale, *Pisarze i książki*, umieszczono biogramy autorów polskich i obcych od początku XIX wieku do roku 1981 oraz odrębne hasła dotyczące niektórych wydań zbiorowych bajek, legend, wierszy i opowiadań.

Hasła autorskie obejmują pisarzy tworzących dla dzieci i młodzieży, a także klasyków literatury polskiej i obcej, których utwory zostały zaanektowane przez młodego odbiorcę i wydawane w specjalnych wydawnictwach, w bogatej szacie graficznej. Uwzględniono tylko tych autorów, których książki wydawane były jako prywatna lektura dzieci, poza szkolnym obowiązkiem. Z pisarzy dawnych omówiono tylko tych, których twórczość jest ciągle jeszcze żywa bądź była znacząca dla epoki. Z pisarzy współczesnych ujęto wszystkie nazwiska autorów i książek będących w obiegu czytelnictwa. Z autorów obcych omówiono sylwetki tylko tych, których utwory zostały wydane w języku polskim – jest to więc jakby odzwierciedlenie stanu polskich przekładów w zakresie literatury dla dzieci i młodzieży.

Część informacyjna hasła autorskiego składa się z biografii i przeglądu twórczości. Przy autorach piszących również dla dorosłych część biograficzna potraktowana jest mniej dokładnie, gdyż wiadomości te można znaleźć w innych informatorach. W przypadku autorów piszących tylko dla dzieci starano się podawać możliwie najwięcej wiadomości, tytuły utworów opatrzone są krótkim omówieniem lub komentarzem. W części drugiej hasła autorskiego omawia się także wybrane utwory ze wskazaniem wieku odbiorcy.

¹ *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży*. Red. K. Kuliczkowska i B. Tylicka, wyd. 2, Warszawa 1984, Wiedza Powszechna.

W dziale drugim – *Serie wydawnicze i międzywydawnicze* – określono cechy edytorskie i założenia programowe 46 najpopularniejszych serii wychodzących od schyłku lat pięćdziesiątych. Sylwetki ilustratorów i tytuły książek ilustrowanych wyodrębniono także w osobnym dziale, podobnie nagrody krajowe i międzynarodowe. Ostatni dział stanowi *Adnotowany przegląd bibliograficzny zagadnień literatury oraz czytelnictwa dzieci i młodzieży*. Wyodrębniono w nim cztery grupy tematyczne: opracowania historycznoliterackie; teoria i krytyka; czytelnictwo; katalogi i bibliografie. „Słownik” zaopatrzone jest w system odsyłaczy (nie ma odsyłaczy do serii i nagród) oraz w indeksy: nazwisk, haseł osobowych według narodowości autorów i tytułów. Obydwa wydania „Słownika” służyły i nadal służą wychowawcom, bibliotekarzom, księgarzom, studentom, rodzicom pragnącym kierować czytelnictwem swoich dzieci, a także samym młodym odbiorcom.

W przeciągu dwóch ostatnich dziesięcioleci literatura dla dzieci i młodzieży wzbogaciła się o szereg nowych nazwisk, przybyło opracowań krytycznych, a okres transformacji ustrojowej wpłynął na niezwykłą aktywność wydawców inicjujących przedsięwzięcia edytorskie w zakresie książki dziecięcej na niespotykaną dotychczas skalę. Wyczerpane dawno wydania omówionych słowników i ich pewna dezaktualizacja, brak nazwisk współczesnych pisarzy polskich i obcych stały się wyzwaniem dla obecnych badaczy i krytyków tego piśmiennictwa.

Specyficzną grupę odbiorców rozpoznających książki według własnych kryteriów stanowią najmłodszy czytelnicy. Dla nich autor i tytuł utworu są mniej ważne od bohatera i dlatego z myślą o ich oczekiwaniach B. Tylicka opracowała leksykon pt.: *Bohaterowie naszych książek. Przewodnik po literaturze dla dzieci i młodzieży*. Niektóre z haseł przed wydaniem książkowym były zamieszczane na łamach „Guliwera”, a więc odbiorcy tego periodyku o książce dla dziecka mogli oceniać ich użyteczność. Książka długo oczekiwana ukazała się w łódzkim wydawnictwie „Literatura” w 1999 roku. 114 haseł poświęconych postaciom bohaterów najpopularniejszych utworów literackich, folkloru, komiksu i filmu, przedstawionych w porządku alfabetycznym, wydobywa te cechy postaci, które fascynują czytelników od kilku dziesięcioleci. Miejsce szczególne w kreacjach osobowości zajmuje kategoria przygody i pomysłowość fabuły; walory ludyczne są umiejętnie łączone z celami wychowawczymi.

Głównym hasłem w omawianym leksykonie jest imię postaci, notki o autorach stanowią jakby drugoplanową informację, wyróżnioną mniejszym drukiem, ale wskazującą na rangę pisarstwa kreatora bohatera literackiego. Spośród wielu haseł wyróżniają się tytułowe królowny i księżniczki. Kategoria przygody jako wyróżnik atrakcyjności książki dziecięcej została także potraktowana jako hasło tytułowe. Dwadzieścia tytułów rozmaitych przygód od *Alinki w krainie cudów* poprzez *Przygody Tomka Sawyera*, *Sherlocka Holmesa* aż po naszego Misia Uszatka przywołuje klasycznych i współczesnych bohaterów.

Ten rodzaj leksykonu stanowi pomoc metodyczną dla nauczycieli i bibliotekarzy w przygotowaniu lekcji bibliotecznych, konkursów i wystaw, może służyć także ucz-

niom na różnych poziomach wtajemniczenia w lekturę. Kolorowe okładki oraz ponad 30 całostronicowych barwnych ilustracji, wiele czarno-białych są dopełnieniem opracowania stylizowanego pod względem edytorskim na książkę dla dziecka².

W tym samym 1999 roku ukazał się w Piotrkowie Trybunalskim *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży* opracowany przez Stanisława Fryciego i Martę Ziółkowską-Sobecką o profilu historycznoliterackim³. Zdaniem jego autorów, wypowiedzianym we wstępie, miał on wypełnić lukę między czasem, gdy wydano *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży*, a dniem dzisiejszym, zwłaszcza w dziedzinie uzupełnienia twórczości współczesnych autorów. *Leksykon* zawiera około 200 haseł osobowych pisarzy, 50 not o badaczach literatury i czytelnictwa dziecięcego, co stanowi rzeczywiste novum w opracowaniu, około 40 haseł o ilustratorach. Zamieszczono w nim także hasła rzeczowe, dotyczące historii literatury dla młodego odbiorcy, odpowiadające periodyzacji cyklu historycznoliterackich opracowań. Wyodrębniono rolę literatury w życiu dziecka, różne dziedziny sztuki: teatr i film dla dzieci i młodzieży, sztukę radia i telewizji dla dzieci i młodzieży, sztukę słowno-muzyczną w życiu dzieci i młodzieży oraz wybrane problemy z zakresu teorii literatury. Na końcu każdego z tych haseł umieszczono podstawowe dane bibliograficzne. Bardzo rozbudowane noty o badaczach tej literatury są w zasadzie powtórzeniem wcześniejszej pracy S. Fryciego: *Współczesna nauka o literaturze dla dzieci i młodzieży i jej przedstawiciele* (Piotrków Trybunalski 1996).

Na drodze ku doskonałości w dziedzinie ujęć słownikowych zagadnień piśmiennictwa dziecięcego i młodzieżowego sytuuje się najnowszy *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej* pod redakcją B. Tylickiej i Grzegorza Leszczyńskiego⁴. Trzynastu badaczy literatury dziecięcej, w tym kilku profesorów z ośrodków akademickich opracowało około 1000 haseł biograficznych i tematycznych, ułożonych w kolejności alfabetycznej. Założenie badawcze jest zbieżne z *Nowym słownikiem literatury dla dzieci i młodzieży*. Redaktorzy zaznaczyli we wstępie, że inspiracją dla tego wydania była pionierska praca K. Kulickowskiej, współautorki *Nowego słownika...* Wielu haseł autorskich z klasyki literatury dla dzieci przed wiekiem XIX nie odnajdzie już jednak współczesny użytkownik w tym dawniejszym wydaniu. Stan współczesnej szczegółowej wiedzy o literaturze i sztuce dla dziecka wzbogacił się dzięki badaniom Ryszarda Waksmanda o prekursorów tego piśmiennictwa, to on zapoznaje z twórczością Felona, Le Prince de Beaumont, Arnauda Berquina, Jana Amosa Komeńskiego, spośród polskich pisarzy troszczących się o poziom dziecięcej świadomości literackiej z sylwetkami m.in. Izabeli i Adama Czartoryskich. Biogramy polskich pisarzy współczesnych, którzy zadebiutowali pod koniec XX wieku, jak Zofia Beszczyńska, Anna Onichimowska, Beata Ostrowicka, Krzysztof Petek,

² B. Tylicka, *Bohaterowie naszych książek. Przewodnik po literaturze dla dzieci i młodzieży*, Łódź 1999, „Literatura”. Rec.: A. Baluch, *Archetyp księgi czy przewodnika? „Guliwer”* 2000, nr 1, s. 71–72.

³ S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 1999, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Kielcach, Filia w Piotrkowie Trybunalskim.

⁴ *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, pod red. B. Tylickiej i G. Leszczyńskiego, Wrocław 2002.

Dorota Terakowska, Tomek Tryzna; pisarzy obcych, m.in. Roalda Dahla, Walta Disneya, Josteina Gaardera, Pierre Gripari, Marii Kristine Gripe, Jelly Lepman, Joanny Rowling opracowali: Alicja Baluch, G. Leszczyński, Joanna Papuzińska, B. Tylicka. Pominięto jednak bardzo popularnych wśród współczesnych odbiorców pisarzy z kręgu literatury grozy, głównie J.R. Blacka i A. Hitchcocka, profesjonalizm autorów haseł zdecydował zapewne o niewielkiej wartości ich utworów. Najnowszy *Słownik* powstał więc z myślą o stworzeniu przewodnika po najlepszych dawnych i w współczesnych książkach dla dzieci i młodzieży oraz ich twórcach.

Hasła biograficzne pisarzy, którzy całą swoją twórczość poświęcili młodemu odbiorcy i współczesnych grafików odpowiedzialnych za estetykę książki dziecięcej, są bardzo szczegółowo opracowane. Ich utworom poświęca się kilka słów charakterystyki, ale bez osobnych adnotacji, jak to miało miejsce w *Nowym słowniku...* Noty o pisarzach uprawiających także twórczość dla dorosłych sygnalizują tylko pozycję pisarza w historii literatury, więcej miejsca poświęca się tym ich dziełom, które funkcjonują jako lektura młodego odbiorcy.

Novum w porównaniu z *Nowym słownikiem...* są hasła tematyczne omawiające wybrane zagadnienia problemowe związane z literaturą i książką kierowaną do młodych czytelników, jej krytyką i recepcją. W *Słowniku* występuje 85 takich haseł sygnowanych inicjałami opracowujących je badaczy, większość z nich wzbogacono o podstawową literaturę przedmiotu. Sylwetkom bohaterów literackich poświęcono 47 haseł, wszystkie autorstwa B. Tylickiej. W ramach wymienionych po nocie redakcyjnej 47 haseł ogólnych ujęto niektóre odmiany gatunkowe wskazując w opracowaniu na ich historyczne przemiany. Nie zrezygnowano przy tym całkowicie z definiowania terminów literackich (wbrew zastrzeżeniom redaktorów zawartych we wstępie). Definicję zamieszczają na przykład hasła: bajka magiczna, baśń, fantasty, klechda, legenda, powiastka, powieść dla dziewcząt.

W wykazie haseł ogólnych nie uwzględniono firm wydawniczych, a jednak niektórym z nich poświęcono oddzielne hasła, np. firmie Gebethnera i Wolffa, Wydawnictwom: Jakuba Mortkowicza i Michała Arcta, Naszej Księgarni; pominięto jednak znaczący dorobek wielu wydawnictw współczesnych powstałych w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Serie wydawnicze w opracowaniu B. Tylickiej uwzględniają także większość dawniejszych ciągów książek, niekiedy i tych XIX-wiecznych, a wybiórczo traktują serie najnowsze. Podana literatura przedmiotu przy tym hasle dotyczy już także klasyki, bo rzeczywiście nie dysponujemy syntezą ruchu wydawniczego z zakresu piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży schyłku XX wieku.

Spośród haseł tematycznych wyróżnić należy opracowanie czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży przez J. Papuzińską. Obok hasła ogólnego ujmującego zagadnienie w aspekcie historycznym, odrębne hasła szczegółowe mają wybrane tytuły, opatrzone odsyłaczami w hasle głównym⁵.

⁵ Trzeba zaznaczyć, że niektóre tytuły czasopism przestały się ukazywać, np. „Zwierzaki” wychodziły do maja 1999 roku.

Nagrody za najbardziej wartościowe książki dla dzieci i młodzieży w *Nowym słowniku...* miały osobny dział tematyczny, w obecnym są włączone w porządek alfabetyczny. Wyszczególniono 17 nagród polskich i światowych, wzbogacając je o wykazy nazwisk polskich autorów i tytuły nagrodzonych książek, co może być ważną informacją dla wydawców decydujących o wyborach najlepszych tytułów. Odsyłacze pomagają odszukać pełne nazwy nagrody, np. Medal im. H.Ch. Andersen, prestiżowa nagroda IBBY⁶.

Zdumiewa nieco fakt pominięcia poznańskiego Biennale Sztuki dla Dzieci i Młodzieży oraz utworzonego w 1984 roku Ogólnopolskiego Ośrodka Sztuki dla Dzieci i Młodzieży. W związku z tym brak informacji o cennej literackiej serii wydawniczej «Sztuka i Dziecko». Nie opracowano także haseł o periodykach wydawanych przez Ośrodek: „Sztuka dla Dziecka” oraz „Studia o Sztuce dla Dziecka” podejmujących różnorodne problemy twórczości literackiej dla młodego odbiorcy.

W nocie redakcyjnej *Słownika literatury dziecięcej i młodzieżowej* objaśniono szczegóły zapisu bibliograficznego tytułów oryginałów dzieł, ich przekładów oraz filologicznego tłumaczenia przestrzegane skrupulatnie w druku.

Słownik wzbogacono o wykaz bibliograficzny ważniejszych polskich i obcych słowników i encyklopedii, opracowań historycznoliterackich, prac z zakresu teorii i krytyki piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, czytelnictwa oraz katalogów i bibliografii. Zamieszczono go we wstępnej części informacyjnej, a nie na końcu *Słownika* jak podają redaktorzy.

Solidność badaczy opracowujących hasła autorskie, ogólne i szczegółowe została trochę zbagatelizowana w toku pracy redakcyjnej przez brak indeksów w *Słowniku*. We wstępie mówi się co prawda: „Odsyłacze do haseł szczegółowych znajdzie czytelnik w biogramach pisarzy oraz w indeksach” jednakże tych drugich wyraźnie brakuje. Bibliotekarze – pośrednicy między dzieckiem a książką zauważają ten mankament. *Nowy słownik...* przyzwyczyił ich do poszukiwania haseł autorskich i tytułowych poprzez indeksy. Brakuje im także adnotacji o ważniejszych tytułach wyodrębnionych w tamtym opracowaniu. Podobnie jak *Nowy słownik...* miał dwa wydania, należy oczekiwać doskonalszej pod względem warsztatu bibliograficznego edycji najnowszego *Słownika*, który znakomicie porządkuje rozproszoną wiedzę informacyjną o istotnych problemach piśmiennictwa dla młodego odbiorcy na przełomie tysiącleci.

⁶ Niewiele książek nagrodzonych Medalem przetłumaczono na język polski. Od roku 1986 wydawcy nie podjęli się trudu przetłumaczenia i wydania żadnej pozycji, a więc i „Słownik” nie zamieścił not o pisarzach.